

Тетяна Гончарук

АНТРОПОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Стаття присвячена аналізу поглядів на людину таких представників духовно-академічної філософії XIX ст. як О.Новицький, П.Авсенєв, П.Юркевич, О.Козлов, О.Гіляров, В.Зеньковський.

Наукова спадщина представників академічної філософії дуже велика. Проте саме малодослідженою залишається їх антропологічна тематика. Таким чином предметом осмислення у даній статті будуть антропологічні дослідження в київській духовно-академічній філософії XIX ст. Звернення до цієї проблематики надасть можливість реконструювати духовне

минуле свого народу. Це сприятиме духовному відродженню та розвитку української філософської думки.

Варто відмітити, що жорстока централізаторська політика Росії на Україні в другій половині XVIII – поч. XIX ст. сприяє втраті останньою своєї першості. Як пишуть автори підручника "Історія філософії" А.К.Бичко, І.В.Бичко та В.Г.Табачковський, своєрідним символом цієї трагедії стала ліквідація 1817р. Києво-Могилянської академії [1:347]. Після її ліквідації розвиток філософської думки ніби призупинився на певний час. Але цей спокій на щастя був не довгим. І вже з відкриттям на Україні перших університетів, спочатку в Харкові, а пізніше в Києві сприяв новому сплеску розвитку філософії. Це пояснюється тим, що функціонування філософського знання в європейській системі освіти пов'язане, насамперед, з університетами, їхньою історією і традиціями. Її зміст охоплюється терміном "університетська філософія". Не стало це винятком і для України.

Правда, якщо в західноєвропейській традиції академічна філософія проявила себе, як університетська, то в Україні вона не може бути обмежена лише університетами, через те, що тут функцію вищої богословської освіти виконували духовні академії. У них філософські курси посідали надзвичайно важливе місце. Навпаки кафедри духовної академії не тільки відіграли визначну роль у становленні професійного філософування, а через вилучення філософії з університетської освіти, саме вони залишилися єдиними осередками професійного філософування.

З вищесказаного випливає, що академічна філософія на Україні повинна розглядатися як філософія університетська і духовно-академічна.

Через ряд факторів академічна філософія на Україні пройшла шлях доволі складний і суперечливий. Основними причинами цього були: розшматованість українських земель; кривава диктатура чужих культур; знищення українського слова; повільний розвиток освіти; відсутність умов для вільного розвитку філософської думки.

Тут варто зауважити, що академічна філософія не може виникнути "з нічого", на порожньому місці. Її поява в межах будь-якої культури потребує існування у ній культури певної традиції філософування. У цьому сенсі не можна не погодитися з думкою Г. Федотова: "творчість передусім просвіти й академія - школи" [2, 49]. Це означає, що становлення академічної філософії в межах певної культури обумовлюється логікою філософського розвитку в його історичному бутті в цій культурі.

Ми повністю погоджуємося з М.Л.Ткачук, яка вбачає в основі народження вітчизняного академічного філософування, в опосередкованому прилученні до фундаментальної філософської традиції, закладеної в античній культурі [3:24]. Опосередкований характер, як справедливо відзначає В. Горський, взагалі складає характерну ознаку взаємодії української культури з культурами Сходу і Заходу. "Якщо йдеться про культуру Європейського Сходу, що ґрунтувалася на традиції, яка бере початок у Візантії, то сприйняття візантійської спадщини здебільшого відбувається через Болгарію, а в пізніший час – Росію. Що ж до Заходу Європи, то тут значною мірою опосередковуючою ланкою виступала Польща" [4:12].

Таким чином, синтезувавши всі попередні надбання академічна філософія розвивається в XIX - на поч. XX ст. Цей її розвиток особливо вражає з огляду на ті умови, які склалися на теренах Російської імперії, яка ніколи не сприяла ані філософській просвіті, ані філософській творчості. Більш того, видається, що саме академічна філософія значною мірою сприяла філософському пробудженню в Росії, яке на зламі століть призвело до появи низки оригінальних філософських вчень, що посіли гідне місце у філософії XX ст.

Тут варто особливо наголосити на бодай парадоксальному, але факті, що ствердженню академічної філософії значною мірою сприяли ті самі особи, які одночасно виступали її гонителями. Це пояснюється тим, що чим сильніша заборона, тим дужчий потяг до забороненого. У цьому сенсі не можна не визнати правдивості вислову О.Введенського: філософія в Росії існує "внаслідок глибокої потреби, що задовольняється всупереч різноманітним перешкодам" [5:27].

З іншого боку, неспроможність держави проконтролювати академічну науку відчували самі професори духовних академії та університетів. Зокрема, влада "пробувала вимагати від професорів програми їхнього викладання. Програми подавались: але хто міг відчувати себе достатньою мірою компетентним, аби піддати ці програми критичній оцінці з цензурної точки зору й вимагати змін, що потім не зробились посміховиськом для студентів і професорів? 1896 року вигадали досить хитромудрий засіб: програми однакових предметів у різних академіях надрукували чотирма паралельними стовпцями й розіслали по академіях з вимогою, аби кожен професор написав критичні зауваження щодо програми з його предмету, поданої професорами інших академії. Сподівались з цього взаємного винищення дещо скористатись й, наскільки

відомо, мали гадку навіть про вироблення таким чином обов'язкової програми. Але професори на цей гачок не пішли: критичних зауважень з усіх чотирьох академій не подали, здається ніхто" [6:342].

Варто також підкреслити, що якими б суворими не були заборони в системі російської освіти, після них зажди приходила "відлига". Вона приносила послаблення цензурного гніту, відрядження до європейських університетів і бібліотек, де можна було дихнути повітрям свободи.

Значення академічної філософії в розвитку української культури полягало у тому, що введення філософських курсів до системи духовної й світської освіти сприяло розвитку фахової філософії в Росії і заклало основу для створення філософської спільноти. Філософські товариства, видавництва, преса, яка народилася у сфері академічної філософії, відіграла величезну роль у ствердженні в суспільній свідомості значення філософії як необхідного компоненту духовної культури, а також в підвищенні її діалогу з європейською філософською спільнотою. Це означає, що академічна філософія сприяла прилученню української філософії до світової традиції і таким чином намагалася вписати свою сторінку в історію філософської думки. Хоча існує думка, за якою звинувачується академічна філософія в "неоригінальності", сліпому наслідуванні західних зразків. Тут варто звернутися до слів А.Введенського, який писав, що "більше або менше запозичення й підпорядкування чужим впливам – загальний закон розвитку філософії будь-якого європейського народу" [5:27].

На наш погляд, значення академічної філософії XIX - поч. XX ст. полягає в тому, що в її надрах народилася любов і відданість до самого процесу мислення, необмеженого розв'язанням злиднених питань і сьогоденним практичним інтересом. Це мислення дозволяє зберігати внутрішню свободу, відчувати свою живу причетність до класичної філософської традиції, стверджує самоцінність "суто філософської роботи й філософської творчості, що має в собі самій, а не десь ззовні, свій критерій і своє виправдання" [7:217].

Зусилля представників академічної філософії не пройшли безплідно ані для них самих, ані для української культури. Адже саме в межах академічної філософії постали й зміцніли в Росії XIX – поч. XX ст. філософська антропологія, психологія, історія філософії та інше. Праці цих мислителів стали вагомим внеском у розвитку етики, філософії права, естетики і т.д. І як пише М.Л.Ткачук: "саме, філософське пробудження" 20-30-х років, котре покликане до пошуків простору філософування, вільно від офіціозу підпорядкованих державі закладів освіти, "визрівало" в Росії в духовно-академічному й університетському середовищі. Чому цього "пробудження" не сталося раніше – цілком зрозуміло, з огляду на те, що освіта на рівні писемності, далі якої за винятком одиниць не йшли впродовж віків, не дає стимулу до власної філософської творчості, не створює того інтелектуального середовища, де потяг до філософування стає нездоланною потребою. Потрібен був час, аби таке середовище не лише зародилось, а й зміцніло. Потрібно було, аби прилучення до філософського знання і традиції перестало носити спорадичний характер, аби бодай попередню філософську освіту можна було отримати не в мандрах по Європі, а в стінах вітчизняних навчальних закладів. Власне у розбудові вищої освіти, розпочатої Києво-Могилянською академією, із ствердженням філософських курсів у системі освіти, з надання їй певного статусу в програмах духовної академії та університетів і починається історія згаданого "філософського пробудження", яке часто-густо пов'язують виключно з пошуками національної та культурної ідентичності, забуваючи про те, що ці пошуки вже засвідчують самий факт пробудження, а не його чинники"[3:53]

Внесок академічної філософії XIX – поч. XX ст. до розвитку української професійної філософії є вагомим. За словами М. Л. Ткачук навряд чи можна знайти таку галузь філософського знання, що її обминули увагою професори духовної академії та університету: метафізика, логіка, психологія, філософська антропологія, етика, естетика, соціальна філософія, філософія права знайшли в вітчизняних науковцях гідних фахівців і талановитих мислителів [3:89].

Як особливо вагомі відзначимо здобутки академічної філософії в галузі філософської антропології, - в межах якої можна з певністю стверджувати, що в XIX – поч. XX ст. складається своєрідний осередок, з якого вийшли найзначніші в дореволюційній Росії знавці проблеми людини.

Саме таким вченим, як О.Новицькому та його послідовнику П.Авсенєву вдалося закласти підґрунтя української християнської антропології, цим самим піднятися від емпіричного викладу різноманітних філософських поглядів і вчень до розробки цілісної історико-філософської концепції.

Так, Орест Новицький (1806-1884), у своїх працях "О духоворах", "Об упреках, даваемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе важностей", "О разуме как высшей познавательной способности" та інших заклав традицію критичного осмислення здобутків західноєвропейської філософії. Перекоаний у недостатності як раціонального, так і емпіричних філософських побудов, у пошуках цілісного універсального світогляду О.Новицький намагався творчо синтезувати німецький раціоналізм з релігійно-православним досвідом на шляху замирення раціонального й емпіричного. Запоруку дозрівання особистої свободи, стверджуваної на правах розуму, до християнської свободи духу, заснованої на благодаті, мислитель вбачав у злагоді віри й знання, віри та розуму. У цих його поглядах прослідковуються гуманістичні тенденції.

Послідовником ідей О.Новицького був П.Авсенев (1810-1852). У своїх працях – "Симпатия и её источники", "Смерть", "Из записок по психологии" та інших, він спирається на святоочну традицію, синтезовану з німецькою містикою та ідеалізмом шелінгіанської школи. Цим самим мислитель закладає підґрунтя української християнської психології та антропології.

На зламі сторіч антропологічно-гуманістична тематика знайшла своїх гідних спадкоємців в особах О.Козлова, О.Гілярова, В.Зеньковського, а особливо П.Юркевича, найвизначнішого вітчизняного філософа ХХ ст.

Так, О.Козлов був яскравим представником російського персоналізму. Його твори відіграли важливу роль в розвитку персоналістичної метафізики. Основними його працями є – "Философия бессознательного Эд.Гартмана", "Философские этюды", "Философия как наука", "Два основных положения философии Шопенгауэра", "Современные направления в философии (германская и французская философия)", "Позитивизм Канта", "Французский позитивизм" та ін. Діяльність цього вченого була підпорядкована справі філософської просвіти, боротьбі з панівним за його доби позитивізмом, ствердження наукового статусу філософії. Його філософське вчення "панпсихізм" є одним з варіантів неолейбніціанського персоналізму, що мало вплив на формування філософських поглядів Д.Лопатіна, М.Бердяєва, М.Лосського та ін.

Відомим вченим цього періоду був О.Гіляров, вчення якого були підпорядковані ствердженню єдності духовного і матеріального начал в душі конкретного ідеал-реалізму. Його філософське вчення "синеологічний спиритуалізм" розгорнуто на основі платонізму і належить до традиції філософії всеєдності. Філософія О.Гілярова "більше за всі інші системи задовольняє вимоги серця".

З Київським університетом пов'язана творчість Василя Зеньковського (1881-1962). Його роздуми над проблемою особи, усвідомлення того, що безперечний факт свободи й водночас її обмеженість збагнені лише в понятті "першородного гріха" близькі до принципів гуманістичної філософії. Вчений створив цілісну систему християнської філософії, через яку відновив втрачену єдність людського духу через церкву. Основні ідеї його християнської антропології та педагогіки визначили методологічні засади розгорнутої згодом концепції історії російської філософії.

Позиція Памфіла Юркевича (1826-1874) є наступним важливим етапом українського філософського гуманізму. Продовжуючи українські філософські традиції, мислитель через "філософію серця" приходив до вирішення проблеми свободи, яка співзвучна екзистенціально-персоналістським інтерпретаціям сучасної філософії. Гуманістичні інтенції вченого приводять до "філософії освіти", яка відроджує традиції античного просвітництва, аргументує основні принципи педагогічної концепції. Екзистенційний акцент на глибинності душі і серця співзвучний персоналістським уявленням про інтенціональність духовного світу людини. Це є свідченням багатства філософської культури мислителя П.Юркевича. Своєю філософією мислитель намагався віднайти індивідуальну суб'єктивність у швидкоплинному соціальному та природному світі, оскільки чим більше "Я" людина віддається об'єктивності, тим більше схильє її на свій бік. У цьому полягає головна проблема культури.

Вищесказане свідчить про те, що П.Юркевич започатковує персоналістську методологію аналізу потенційних можливостей розвитку особистості через релігійний підтекст. Це дає можливість більш глибоко розкрити специфіку особистісного буття.

Все це свідчить про факт наявності в Україні справжньої професійної гуманістичної традиції філософування, що народилась і утвердилась в славетних вітчизняних освітніх осередках. Варто підкреслити, що сьогодні нам потрібна ця традиція – і в розвитку філософії, і в розбудові освітніх навчальних закладів, і в пошуках шляхів духовного оновлення людини.

Література

- 1.Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник.-К.: Либідь, 2001. – 408с.
- 2.Федотов Г. В 2-х т. – СПб, 1991.–Т.1. 3.Ткачук М. Л. Київська академічна філософія ХІХ – поч. ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження. – К.: ЗАТ "ВІПОЛ", 2000.–248с. 4.Горський В. С. Де шукати

Європу (Погляд з позиції українського сьогодення) // Наукові записки. НАУКМА. – Т.8. Філософія та право. – К., 1999. – С. 12. 5. Введенський А. И. Судьбы философии в России // Введенский А. И., Лосев А. Ф., Радлов Э. Л., Шпет Г. Г. Очерки истории русской философии. – Свердловск, 1991. 6. Тихомиров П. В. О духовных академиях // Духовная школа. – М., 1906. 7. Яковенко Б. В. О положении и задачах философии в России // Северные записки 1915. – №1.

Tetyana Goncharuk

ANTHROPOLOGICAL BASIS OF UKRAINIAN THEOLOGICAL-ACADEMIC PHILOSOPHY

The article is devoted to the analysis of views of people laws such representatives of spiritual-academic philosophy of XIX century as Novytsky O., Avsenev P., Urkevich P., Kozlov O., Giljarov O., Zenkovskiy V.

УДК 140.8